

kilátó

HALÁSZ LÁSZLÓ

Ebből a végjátékból leginkább a játékosság hiányzik

KÉNYELMETLEN TŰNŐDÉSEK 12

Tűnődéseimben itt-ott többször írtam az elmúlásról, a végről. Megkímélve az olvasót megismétlésüktől, nekivágok a töménységükben így is bizonyosan legkényelmetlenebb tűnődéseknek.

Az öregség annyi, mint a cselekvés kockázatával szemben egyre inkább kedvet érezni a nem-cselekvés kockázatára. Egyúttal fokozatos felkészülés arra a *végtele-nül* hosszú időre, amelynek már egyáltalán nincs kockázata. Mindaz, ami korábban magától értetődő volt, elszánással teli merész kalanddá válik. A fiatalok fölényérzete az időséssel szemben, legalábbis az az érzésük, hogy gyökeresen mások, indokolt. Annyival, de annyival több az idejük.

Fiatalon sok mindennel nem törődtem. Éltem. Némi túlzással, időtlenül. Azóta foglalkozom egyre többet a jövővel, mióta egyre kevesebb van belőle. Fiatalon nagyon türelmetlen voltam. Most viszont egyre türelmesebb vagyok. Jobban belegondolva, nincs ebben semmi ellentmondás. Hiszen egyre kevesebbet veszthetek. Nemsokára csak az életemet. Amikor húszévesen az öregségre gondoltam – persze még véletlenül sem a majdani sajátomra –, az idegenség hidege csapott meg. Ehhez képest most, hogy már nyakig belemerültem, nemcsak éppoly természetes életrészesnek tűnik, mint a fiatalság, de tanulságosabbnak is. Esendőségével meg szívósságával nagyon-nagyon emberinek. Ha annak idején annyit foglalkoztam volna a fiatalsággal, mint most az öregséggel, nem lettem volna fiatal. Amiből azonban nem következik, hogy ha most annyit foglalkoznék az öregséggel, mint annak idején a fiatalsággal, akkor nem volnék öreg.

A megrövidített gyerekkor ritmuszavar. A koraérett szervezet rendszerint olyan, mint a távot rosszul felmérő versenyző. Kezdetben nagy a fölénye, ami a közepére már apad, a táv második felében pedig annyira kifulladás, hogy az utolsó métereket megtenni is képtelen.

„Bárminek ellen tudok állni, csak a kísértésnek nem.” Oscar Wilde paradox csattanója abból fakad, hogy az állítás első fele: „Bárminek ellen tudok állni” egyértelműen felkészít a folytatásra: „még a legnagyobb kísértésnek is”, ám, a várakozást megcáfolva, az ellenkezőjével folytatja. Amilyen röviden, olyan meghökkentő módon öli meg a közhelyet. Sajnos az a törekvés, hogy a józan észnek mindenáron ellentmondjon, Wilde rutinjává vált. „A lélek öregnek születik, de megfiatalodik. Ez az élet komédiája. A test fiatalnak születik, de megöregszik. Ez az élet tra-

gédiája.” Kétségkívül eredeti a kontraszt: az idő múlásával a lélek egyre fiatalabbá, a test egyre öregebbé válik. Kár, hogy valójában a lélek is a testhez hasonlóan viselkedik. A paradoxon hibás, ha hamis érveléssel hamis következtetésre jut. Legfeljebb az mondható, hogy bár a test megöregedett, a lélek korát meghazudtolva naiv maradt, ami meglehetősen (tragi)komikus hatású. Mentés az erőltetettségtől, találó is lehet, de nem szól nagyot. Gyakran be kell érni ennyivel.

Fiatalkori baklövéseimet tapasztalatlansággal, későbbi badarságaimat tapasztalatommal magyarázhatom. Micsoda különbség! Mire az ember eléri a harmadik X-et, egyre szilárdabban kialakul az egyénisége. És egyre világosabban látja, hogy mi minden nem lesz belőle. A fiatal kevesebbre becsüli az életet, mint az öreg. Utóbbi egy rossz szokás rabjaként, annál inkább ragaszkodik életéhez, minél tovább élt. Hetven fölött még csak kevésbé, most jócskán nyolcvan fölött, a ráadásban életlehetőségeim nyilvánvalón szűkülnek, amit rezignáltan viselek. Egyre kevesebb az, amire vágyok. Még a vágyra se vágyok. Kíváncsiságom köre azonban nem szűkül, tehát még élek. Még gondolkodom, tehát most még vagyok.

„Tizenöt esztendő koromban szorgalmasan tanulmányoztam a bölcsességet; harmincéves koromban megszilárdultam benne; negyvenéves koromban megszüntek a kételyeim; hatvanéves koromban semmi sem volt a világon, amin megütköztem volna; hetvenéves koromban pedig úgy tudtam követni szívem vágyait, hogy nem hágtam át az erkölcsi törvényt.” Így Konfuciusz. Jó lehetett neki. Tizenöt éves koromban én is szorgalmasan tanultam, de teljesen éretlen voltam; harminc éves koromban sem volt fogalmam a bölcsességről, de már tudtam, miben nincs semmi okom hinni; negyvenéves koromban még kételkedőbb lettem; hatvanéves koromban inkább nőttem, mint csökkent mindaz, amin megütköztem; hetvenéves koromban sem találtam egyszerűnek szívem vágyait; nyolcvanon túl, ha olykor úgy érzem, ráleltem a bölcsességre, csak futó pillanatokig tart. Cseppet sem lepődök meg, hogy nekem nincsenek követőim.

Máig szerzett tapasztalatommal húszévesnek lenni maga volna az iszony. Csak-hogy e tapasztalatommal nyolcvanötévesnek lenni, edzetségem ellenére sem igazán szívderítő. Meglepődök, hogy még mindig meglepődök. Még tanulok. Kétségkívül megfontoltan követem el a rám jellemző hibákat. Egy ideig csak tudtam, hogy öreg vagyok, azután már éreztem is. Hiába lett azonban közöttük tökéletes harmónia, esztétikai élvezetem elmaradt.

Az öregség kényszerű lemondás. Lemondok mindarról, amire már nem vagyok képes, meg arról is, amit meg tudnék tenni, de már nem kapok módot rá. Ezért a feleslegesség növekvő érzete. Feleslegesnek lenni vagy nem lenni – ez itt a kérdés.

„Az egész ittlét vált az ironikus szubjektum számára, s az ironikus szubjektum az ittlét számára idegenné” – olvastam Kierkegaard tételét először harmincöt éves korom táján, és nyomban közelinek éreztem. De sohasem oly azonosnak, mint mostani vénállapotomban.

Többször éjszaka támadnak a legjobb gondolataim. Még inkább, sajnos, a legrosszabbak (=nyomasztóbbak) is. Az elégedettség alapja a zsigerek békéje. A kibontakozó laza lelki tartás pedig maga az életkedv. Kifogástalanul érezném magam, ha nem tudnám, hogy nem vagyok jól. Úgy viselkedni, mintha nem is tudnám, ez aztán a képmutatás.

Abszurd jövőkép: előttem a múltam. Az öregség egyre elviselhetlenebb terhe nem a múlt, hanem a jövő. Az öregségben a legkínosabb a tisztán látható perspektíva. Az öregség természetes, az ember nem az. Öregember: összetett szó, az első tag fosztóképző.

Tartósan leverő helyzetben:

– Mondjál már valami mást!

– Nem tudok.

– Akkor is mondanod kell!

Az öregkori derű az öregkori hibbantság jele. Még a színek is fakóbbak. De hát mit akarok? Elvégre jól látom őket. Időskorra az ember szép (?) lassan, darabonként múlik el. Abszurd kívánság: – De szeretnék újra öreg lenni!

Az öregség szerencsés esetben bölcsességgel jár. Gyakrabban azonban fáradt-tá, a fáradtság pedig közömbössé tesz. Ha valaki úgy gondolja, hogy az egykedvűség a bölcsesség jele, vagy éppen abból fakad, éppúgy téved, mint aki az üldözői elől páncélruha mögé húzódó útonállót hős lovagnak hiszi.

Gazdagon átélem, hogy mennyire nem számítok. Ez is öregkori bölcsesség?

Életkép bankban, tartós számlanyitással.

– Három vagy öt évre kívánja?

– Öt – vágom rá kapásból.

Pici szünet után hozzáteszem:

– Micsoda optimizmus!

Az ügyintéző fiatal lány futó mosollyal jutalmaz.

Einstein elégedetten jegyezte meg, „elértem azt a kort, amikor, ha azt mondják, húzzak zoknit, nem kell megtennem.” Én már bőven meg is haladtam, és ebben sem tudok felnőni Einsteinhez. Annak az elvnek alapján, hogy ami egyszerűen jól megmagyarázható, ne bonyolítsuk indokolatlanul, világos, hogy Einstein lába, szemből például az enyémmel, nem volt fázós.

Télen születtem. Mondták, dermesztő, hóval teli télen. Úgy látszik, kitörölhetetlen nyomot hagyott bennem. Elég csak hallanom a tél szépségeiről, és kezem-lábam máris jeges. Nyári lény vagyok. Felettem sugárzó kék ég és bennem biztonságérzet. A télen túl kívánok lenni, a nyarat szeretném feltartóztatni.

Adottságaink alapján értékesebbek lehetnénk annál, amilyenek valójában leszünk. Ifjúkori vágyaink hevében értékesebbé kívánunk lenni annál, amilyenek valójában lehetünk. Később beérjük azzal, hogy értékesebbnek tartjuk magunkat annál, amilyenek lettünk. Adottságaink és vágyaink szárnyát letörte a zord idő. Sebaj, mert annál fényesebben ragyogja be a kopár tájat önismeretünk sziporkázó csillaga.

Életünk olyan házhoz hasonló, amelyet mások építettek fel, de a mi kezünk révén. Az épület sötét, rosszul tervezett, omlatag, és nem tudjuk, végül is kit terhel érte a felelősség.

Kellemes emlékeink akkor kellemesek, ha a jelen is egészen elviselhető. Ha egy szóval kell jellemeznem, milyennek találtam az életet közben-közben és viszszatekintve is, habozás nélkül tudok válaszolni. Érdekesnek.

Találós kérdés:

Zökkenőmentesen együttműködő társból közönyös ítéletvégrehajtó lett.

– Mi ez?

– Az idő.

Mi az öregség nemigen emlegetett ismérve? Amikor azért érdemes megtennünk ezt vagy azt, mert most még bizonyosan meg tudjuk tenni. Az öregség folytonosan kérdőjellel látja el a közismert szót: utoljára.

A társadalomnak különösen az öregek két csoportja van terhére, amelyektől gyorsan szabadulna, ha tehetné. Nem tud mit kezdeni az elesettekkel, a testi-lelki, gyakran anyagi segélyre is szorulókkal, és nem tud mit kezdeni a koruk ellenére továbbra is teljesítőképesekkel. Kész szerencse, hogy nincs még egy harmadik csoport.

Ahhoz képest, hogy az embereknek már fiatalon mennyiféle nyavalyájuk van, még most is pokoli jó dolgom van. Az öregkori betegségek nélkül milyen eseménytelenül peregnének utolsó éveink. Ha pszichoterapeutához fordulnék, csak egyet kérdeznék tőle: – Hogy lehet, hogy többször egész jól érzem magam?

Eltérő életstílusok: van, aki a Facebookon és van, aki a temetőben ismerkedik. Meg vannak az aszociális lények, amilyen én is vagyok. Ebből a végjátékból a leginkább a játékosság hiányzik. Nem vitás, a késő öregkornak is megvan a maga szépsége. Leginkább, amikor – egyre rövidebb ideig – sikerül megfélemlenem a koromról. Hallom, hogy ennek meg annak milyen rossz a híre, de amikor megismerjük, kellemesen csalódunk. Nos, ez a mondás az öregségre nem talál. A világegyetem, ráadásul az egyre táguló világegyetem nézőpontjából nemhogy az én sorsom jelentéktelen semmiség, de az egész emberiségé is az. Csakhogy a világegyetemnek nincs nézőpontja. Az emberiségnek sincs. Nekem viszont van.

A természet csodálata közben az ember elfeledkezik önmagáról – vélte Augustinus. Onnan, ahonnan én nézem, ehhez valóban szentnek kell lenni. Voltaképpen Wilhelm Meister kérdését is, „a tárgy-e az vagy te magad, aki itt beszél magáról?”, mesterkéltnek találom. A természet érzése önmagam érzésének egy módja. Önmagamtól nem, de a mindennapi életben gyakori szorongató nyomástól megszabadít. Ily módon a táj az én alkotásom. Meglehet, foglalkozási betegség is. Nem szükséges Wilde-ot követve a paradoxont odáig feszíteni, hogy a művészet lelkes tiltakozás a természet tökéletlenségei ellen. Elég, ha az alkotást mindössze egyetlen kis ponton kívánom a természethez mérni. A maradandóságban. Megbékélésem a megbékélhetetlennel teremtő öncsalás.

Az utópia utáni vágy a halálba is elkísér. Ez magyarázza a meglehetősen bárgyú mondást arról, hogy a halálban mindenki egyenlő. Aki vallja, pusztán két dolgot nem tud. Mi a halál és mi az egyenlőség. Cáfolatul elég részt venni néhány temetésen, majd ránézni a sírokra. És hogy lehet eltekinteni a halált akár közvetlenül megelőző körülmények hatalmas különbségeitől? Még akkor is, ha békések. Ami pedig korunkat illeti: nincs kapocs a halál Auschwitzban és a *Halál Velencében* között – fogalmazta meg halálos pontossággal Jean Améry.

„Az élet nem minden a világon. Az életminőség az, amiért az ember él” – szölt. Áttételes rákja adott halálos nyomatékot a felismerésnek. Némely közhely mély igazságot takar, bár nem feltétlenül eredeti értelmében. Nehezemre esik beletörödni, hogy nem maradt jobb választásom, mint csak a mának élni.

A barcelonai Tengerészeti Múzeum hatalmas előterében egy hajó csupasz faváza. A *Navegar es necessario. Vivir no es necesario* mottó bármilyen jól hangzik spanyolul, nem az ő találmányuk. Annak idején Pompeius mondta, amikor a gabo-

nát szállító hajók kapitányai a nagy vihar miatt nem akartak kihajózni a biztonságos kikötőből: *Navigare necesse est, vivere non est necesse*. A siker a római hadvezér aforizmáját igazolta: Hajózni muszáj, élni nem. Elszakadok a tenger(i közlekedés) életfontosságától. Ahogy én látom: élni muszáj, de nem minden áron.

A kiváló ember halála páratlan lehetőséget kínál a megemlékezőnek, hogy felidézze, milyen kiváló ő. Amikor a nagyon-nagyon híres ember ráébredt, hogy műgonddal megkomponált pompázatos temetésén kaján ellenségei is ott lesznek, elment a kedve az egésztől. Fontosságának, amelyet magát is megtévesztve egyben méltóságnak érzett, mindig tudatában volt. Okkal számított rá, hogy a temetésén is milyen sokan lesznek. A résztvevők mindegyike ugyancsak fontosnak érzi magát, hogy itt lehet. Canetti jegyezte fel egy jeles társasági eseménnyé váló temetés alkalmával: „Ott volt egész Bécs, mármint az, amelyik a vendégségeken is össze szokott jönni. Eljöttek olyanok is, akik csak áhítoztak ezekre a fogadásokra, de soha nem lehettek rajtuk jelen. Egy temetésről senkit sem lehet erőszakkal távol tartani.” Élesebben fogalmazok: bejutni a körbe sokaknak annyi, mint részesedni a fontosságban. Akár hullarablás árán.

A nemlét elnevezése roppant informatív. Éppen ez az, amit a legtöbben képtelenek elfogadni. Miután meghalt, mindenről elfeledkezett. Hogy önös módon egyszerűsítsem a problémát: miután meghaltam, már minden rendben van. Mások halálát bátran megvetette. Holttestem még az enyém, de én már nem vagyok. Meghalni egészen más, mint nem lenni. „A legfurcsább: a semmi, / hogy lehet többé sohse lenni, – / a nagy csodálkozás marad csak, / hogy voltam és hogy nem leszek.” (Szabó Lőrinc) A halál – jegyezte meg Wittgenstein – nem életeseemény. Mondanám: miután bekövetkezett, már nem az. Annál inkább az élet eseménye a halál tudata, azzal, ami velejár. És ez rengeteg. Mindennapokban, vallásban, művészetben, tudományban. Gondolkodni a halálról annyi, mint gondolkodni az életről.

Ugyancsak morbid dolog a halállal viccelődni, hiszen egyáltalán nincs humorérzéke. Az akasztófahumor a humorérzék *legutolsó* formája. Úgy kezdődik jó ideig, hogy nem is tudunk róla, és úgy fejeződik be, hogy általában nem akarjuk és sokszor nem vagyunk tudatában.

– Mi ez?

– Az életünk.

Kihívta a sorsot maga ellen: élt.

Csak az élet lehet elviselhetetlen. A halál nem.

Olyan sokat küszködök a halállal, mintha azt hinném, hogy a gyakori rá gondolás távoltartja, vagy legalább megszelídíti. A képzelet korlátlansága gyengeség. Sokkal könnyebb elképzelni valamit, mint semmit. A túlvilág természetes, képzeletbarát vidék, hiába teljesen irracionális.

A halál ott ül bal vállunkon – figyelmeztet Borges. Sajnos, a jobb vállamat, meg a fejemet is érzem. Egykor az egyik vállizületemmel bajlódtam. Megtanultam hosszabb távon úszni, és azóta télen-nyáron hetente kétszer csinálom. Nemsokára kiderült, hogy magas a vérnyomásom. Rendszeres gyógyszeresedés, mérés mellett azóta hetente kétszer kerékpározom is. Sok helyre gyalog megyek, ami jólesik az úszással ellentétben: a víz hőmérséklete nekem szinte mindig hideg. Meg nem tudnám mondani, e három módon összesen hány ezer kilométert tettem meg.

Olykor érzek reumatikus fájdalmat, fel-felmegy a vérnyomásom, de a két kórság jól jött, hogy teljes életet éljek, mintha magam volnék a megtestesült egészség. Most egy kellemetlenebb diagnózist kaptam. Egyelőre nem látom, ugyan mire jött jól? Nekikezdtem a kúrának, egyébként továbbra is igyekszem úgy élni, mintha egészséges volnék, akinek csak az a baja, hogy vén.

Évtizedekig egészségesen (?) távortartottam a halál(om) élményét. Most ugyanolyan egészségesen (?) közel engedem. Sokat gondolok a halálra, hátha viszonzza. De empátiának semmi jele. Az életben semmit sem adnak ingyen, miért adnák éppen a halált? Keményen meg kell érte dolgozni (bár protekciók itt is vannak), de a siker ellenére a jól végzett munka öröme már nem élvezhető.

Utóbbi éveimet úgy is jellemezhetném, hogy a halál egyre inkább elvesztette absztrakt jellegét. Meghalni feladat, amelyet bármilyen nehéz, mindenki sikeresen hajt végre. Ó, ha legalább a meghalás simán, olajozottan menne! A vágy netovábbja: hirtelen békés halál.

Egy mai olasz regényben olvastam, de akár a temetőben is hallhattam volna, amint a sírnál az egyik gyászoló odasúgja a másiknak: „Igaza volt szegénynek, ha mi meghalunk, még rosszabbak jönnek utánunk.” Lehetetlen.

Vajon a halál érez emberfélelmet? Oka volna bőven rá.

A költő kérdését némileg módosítva, válaszolok rá. Nem, nem akarok. Senkinek társaságában nem akarok játszani a halállal. Kivéve őt magát, amíg nem szorít testközelségben. Addig persze könnyű vitézkedni.

Gyermekem és unokám természetes folytatása létemnek, aminek tudata azonban sem életemet, sem haláloamat nem könnyebbíti meg.

„Reggel felismerni az igazságot és este meghalni” – javasolja Konfuciusz. Az igazságot ugyan nem sikerült felismernem, közelgő estém mégsem tartóztatja fel. „A régi attitűd, amelyben a halál egyszerre volt meghitt, közeli és jelentéktelen, közböcs, túlságosan ellentétes a miénkkel, amelyben a halál annyira félelmetes, hogy már a nevét sem merjük kimondani. Ezért nevezem ezt a meghitt halált megszelídített halálnak. Nem azt akarom mondani, hogy a halál korábban vad volt, de már nem az. Éppen ellenkezőleg, azt akarom mondani, hogy ma lett vad.” (Aries)

A korai lázadóból valószínűleg megállapodott konformista lesz. A késői nonkonformistából viszont bizonyosan halott.

Amikor Basil Hume kardinális közölte, hogy a halálán van, az ampleforthi apát, amint egy igazi kereszténytől várható, boldogan felkiáltott. „Ó, gratulálok! Nagyszerű hír! Bár én is Önnel tarthatnék!” Vajon helyében hány keresztény hívő érzett volna hasonlóan?

Örökké kutatni a bölcsék kövét és elejétől tudatában lenni, hogy nincs ilyen; ez az igazi bölcsesség titka. Örökké kutatni a bölcsék kövét és mindig azt hinni, hogy éppen most találjuk meg; ez a reményteljes élet titka; Örökké kutatni a bölcsék kövét és a végén abban bízni, hogy ami nem sikerült e világon, sikerül majd a túlvilágon; ez a reményteljes halál titka.

Egy világrendszer történelmi bukásának nem remélt megélése lehet hatalmas erkölcsi siker, de a kortársak túlélése egyre inkább veszteség és egyre kevésbé diadal.

Hosszú élet: hosszú veszteséglista. De úgy látom, hogy ez sem könnyíti meg a lista bizonyosan legutoljára maradt tételét. Alaposan belegondolva, barátaim in-

kább közeli jóismerőseim voltak, akik azután távoliakká váltak. Mit tesz a kellő perspektíva. Teszem azt, már tíz éve meghaltam volna. Akkor úgy hittem, hogy rossz az emberekről a véleményem. Most azonban látom, hogy mennyi illúzió volt benne. Hiába, a jó pap... Szerencse, hogy újabb tízévi tanulásnak csekély a valószínűsége.

„A halál annyiban rossz, amennyiben megfoszt a jövőbeli jó élettől és annyiban jó, amennyiben megfoszt a jövőbeli rossz élettől. A halál általában rossz és ha mégis jó, annak oka az, hogy olyan helyzetbe jutottunk, amelyben egyáltalán nem jó lennünk. Rossz halált választani autonóm módon valamivel rosszabb és jó halált választani valamivel jobb.” Így szól a tárggyal alaposan foglalkozó svéd könyv legfőbb következtetése.

Az utolsó félszázadban már a halált sem hagyjuk békében, itt sem érjük be az elmélkedéssel. Megkérdezzük az emberektől, hogy mit gondolnak arról, amire nem igazán van kedvük gondolni. A hatvanas évek elején tizennégyezer kanadai személy kissé több mint egytizede azt válaszolta, hogy hetente egyszer szokott a halálra gondolni, míg egyharmada ritkán vagy egyáltalán nem. Egy évtizeddel későbbi kikérdezés szerint amerikai személyeknek egyötöde naponta egyszer, több mint fele alkalmanként és további egyötöde csak igen ritkán tette. További hasonló vizsgálatok szerint e korcsoport tagjai kimondottan gyakran gondolnak a halálra, ám más adatok cáfolják. Az egymásnak ellentmondó/jelentősen eltérő eredmények fő oka az adatszerzés módja. A vizsgáltaknak szegezett egyetlen direkt kérdésre adott feleletből legfeljebb azt ismerjük meg, amit a válaszolók pillanatnyilag vélnék-hisznek arról, hogyan szoktak gondolkodásukban eljárni, és nem pedig azt, amire ténylegesen kíváncsiak vagyunk. Egyébként halálközeli állapotú gerontopszichiátriai betegek közel kilenctizede állította, hogy még sohasem gondolt a halálra. Mivel azok válaszoltak, akik a kérdést megértve képesek voltak rá, az elbutulás nem kellő magyarázat. A tárgy ránk nehezedő súlya megszabja az elhárítási folyamatok erejét. A sommás kérdés helyett ígéretesebb az összetett megközelítés.

Amit halálnak hívunk, az csupán a lélek új és örömteli életre való születése. Nem kellene gyászolni a halottakat, mert ők örökké boldogok a mennyben. A halál vigaszt hoz. A halál életem egyik legérdekesebb élménye lesz. A békés halál egy sikeres élet méltó befejezése. Nem akarok e percben meghalni, de örülök, hogy meg fogok halni valamikor. Egy fájdalmas életnél jobb a halál. Kész lennék meghalni azért, hogy megmentsem a legjobb barátomat. A halálban minden ember egyenlő. A halál a legnagyobb rejtély. A halál se nem jó, se nem rossz, mivel nem vagyunk halálunk tudatában. Amikor meghalsz, semmit nem vihetsz magaddal. Könnyebben elfogadnám a halált, ha tudnám, hogy milyen lesz. Sajnálatos, ha egy tehetős ember meghal, még akkor is, ha már nem alkotott. A halál nem kívánt álom. A halál azért félelmetes, mert bánatot okoz. Azért félek a haláltól, mert odaát büntetés várhat rám. Semmi sem szörnyűbb egy egészséges ember öngyilkosságánál. A halál a végső és legszörnyűbb inzultus, mi embert érhet. Mindenáron el szeretném kerülni a halált. A halál a legrosszabb dolog, ami történhet velem. – Nem a saját változataim a halálra, hanem a halállal kapcsolatos attitűdöt mérő, nemzetközileg elfogadott skála tételei. Az egyetértés mértékétől függően tájékoztat, hogy mennyire félünk saját halálunktól, saját haldoklásunktól, mások halálától.

A számos más eszköz közül a halálfélelmet mérő legelterjedtebb skála tételei még méltóbbak figyelemre: *Félek a lassú haláltól. Rettegek a ravatalozótól. Szívesen felajánlanám a holttestemet tudományos célra. Félek a családtagjaim haldoklásától. Félek, hogy nincs túlvilág. Valószínű, hogy sokakat halottá nyilvánítanak, bár még élnek. Félek, hogy testem eltorzul, amikor meghalok. Félek, hogy nem érem el kitűzött céljaimat, mielőtt meghalok. Félek, hogy találkozom a Teremtőmmel. Félek, hogy élve temetnek el. Rettegek a gondolattól, hogy holttestemet egyszer bebalzsamozzák. Félek, hogy nem fogok olyan soká élni, hogy élvezhessem nyugdíjas éveimet. Félek, hogy tűzben halok meg. Nem zavarna, ha meg kellene érintenem egy holttestet. Nem akarom, hogy orvoshallgatók tanulmányozzák a testemet, miután meghalok. Ha szeretteim közül valaki hirtelen halna meg, nagyon szenvednék. Ha holnap meghalnék, a családom hosszú ideig nem tudna megnyugodni. Félek, hogy a halál létezésünk végét jelenti. Minden esetben boncolást kellene végezni, hogy megbizonyosodjanak a halál beálltáról. Félelemmel tölt el a gondolat, hogy egyszer holtan találunk. Félek, hogy nem lesz elég időm, hogy mindazt megtapasztaljam, amit szeretnék. Félek, hogy nagyon sok fájdalmat fogok érezni a haldoklás során. Holttestet találni szörnyű élmény lehet. Nem szívesen foglalkozom a hamvasztás gondolatával. Egyszer mindenkinek meg kell halnia, ezért nem dúlna föl barátaim halála. Félnék, ha éjjel, egyedül temetőben kellene sétálnom. Félek attól, hogy rákban fogok meghalni. Nem számít, hogy koporsóban vagy kriptában temetnek el. Iszonyattal tölt el, ha arra gondolok, hogy eszméletemnél vagyok, miközben a halottasházban fekszem. Félek, hogy nincs Isten. Félek a fulladástól (és a vízbefúlástól). Zavarna, ha egy állattestemet kellene eltávolítanom az útból. A szememet nem ajánlanám fel szemáttételre a halálom után. Olykor felzaklat, ha egy ismerősöm meghal. Rémséggel tölt el a gondolat, hogy halálom után be leszek zárva egy koporsóba. Senki sem tudja megmondani biztosan, hogy mi fog történni a halál után. Ha meghalnék, a barátaim sokáig zaklatottak lennének. Remélem, több orvos is megvizsgál majd, mielőtt holtá nyilvánítanak. Félek mindentől, ami halott. Elrémít a gondolat, hogy halálom után a testem felbomlik. Félek, hogy sosem látthatom a gyerekeimet felnőni. Félek az erős szakos haláltól.*

A tételek, az egyetértés mértékétől függően mérik a félelmet a meghalás folyamatától, a halottól, a megsemmisüléstől, beleértve a test oszlását vagy elégetését; a jelentős társak elvesztésétől; az ismeretlentől, a létezés megszűnésétől és a halál utáni élet-től vagy annak hiányától; a halál tudatos átélésétől, attól, hogy valakit tévesen holtá nyilvánítanak, bár még él, a test bomlásától és izolációjától; a korai haláltól.

A sokszáz személyre kiterjedő, átfogó hazai vizsgálat szerint – mint a Semmelweis Egyetemen egy évtizede megvédett értekezésből ezt is megtudom – a jelentős társak féltése, vagyis az igazán fontos személyek elvesztése jelzi a legerősebb félelmet, amit a félelem a meghalás folyamatától (vagyis a haldoklástól) és a halottól követ. Összhangban a nemzetközi szakirodalommal, a nők szorongóbbak és nagyobb a halál-félelmük, mint a hasonló korú férfiaknak; a tizenhét-huszonegy év közötti fiatalok inkább félnek a haláltól, mint az idősebbek, különösen az ötvenöt éven felüliek.

Kiegészítem az eredményeket nemzetközi vizsgálatok adataival, amelyek szerint a kimondottan vallásos embereknél a túlvilági élet és jutalom együtt jár, hogy könnyebben szakadnak el a földi dolgoktól; a nem vallásosaknál pedig félelmet

csak a világgal való kapcsolat megszakadása okoz. A mérsékelten vallásos személyt viszont mind a túlvilági megítéltetés lehetősége, mind a társas kapcsolatok elvesztése fenyegeti. Azt hiszem, nem tévedek: nálunk a vallásosak körében a mérsékelten vallásosak vannak többségben. Tehát az ilyen nők halálfélelme a hozzájuk hasonló korú vallásos férfiakénál még nagyobb; miként hasonló a kép a mérsékelten vallásos fiataloknál, viszonyítva az ugyanígy vallásos idősebbekhez.

A nemi különbségek nem leptek meg. A nők adják az életet. Közvetlen valójukkával, zsigereikkel élik át a számos fenyegetettséget és a visszahozhatatlan veszteséget. Még a netán erős vallásos hit is aligha képes ellensúlyozni. Az életkori különbségek azonban vérbeli paradoxont tárnak fel. Minél közelebb jutunk a halálhoz, annál kevésbé tartunk tőle. És ehhez még vallásosnak sem kell feltétlenül lenni. Mert, ellentétben a fiatalokkal, sokat gondolunk rá, és így a vizsgálat során nem annyira kínos szembenéznünk a kérdésekkel? Mert már eleget éltünk? Mert már elment a kedvünk az élettől? Mert fokozatosan csökkenni érezzük életerőnk? Mert élettapasztalatunk segít megbarátkozni a halállal? Mert olyan bölcsék lettünk?

Ha halálom után módom nyílna megtapasztalni, hogy nincsen semmi, elégedett lennék. Valóságérzésem ezúttal sem csapott be.

Nem igaz, hogy csak az elnyúló haldoklás megalázó gyötrelmeinek lehetőségétől félek. Hosszabb-rövidebb ideig tartó alkalommal ugyan szívesen ellennék, hogy közben nem vagyok, de nemlétem visszavonhatatlan véglegessége elrémít.

Fel-felsorjáznaq előttem a különböző halálnemek. Micsoda zavara a bőségnek! Váratlan, végzetes szívroham. Kedvem volna csettinteni. De hogy az ábrándkép tökéletes legyen: ne nyilvános helyen érjen. Ne könyvtárban, előadóteremben, metrón vagy éppen repülőgépen. Ez olyan ízléstelen volna. Tehát: szívbénulás, mély alvás közben. Nem valami férfias gesztus. A véghez vezető út jellemzőit: kiszolgáltatottságot, szenvedést és félelmet elbliccelném.

„Nekem soha nem lesz a halálnál tisztább és egyszerűbb tapasztalatom” – mondja Forster egyik regényhőse. Ha nem tudnám életkorát, hetykesége miatt akkor is bizonyos volnék benne, hogy éretlen fiatalember, aki lelkileg még nem nőtt fel. Jóllehet az életről nekem sem a tisztaság és az egyszerűség jut eszembe, de megszűnésének megtapasztalása nagyon is az élethez tartozik. Kivételesen szerencsés lehetőség a hirtelen halál, ami tisztaságának és egyszerűségének megfelelően kizár minden tapasztalatot.

Félni, tudjuk, jobb, mint megijedni. De megijedni jobb, mint kétségbeesni. Kétségbeesni jobb, mint belebetegedni. Belebetegedni még mindig jobb, mint belehalni. Ugyanakkor aggódni jobb, mint félni. Megnyugodni jobb, mint aggódni. Vidámnak lenni jobb, mint megnyugodni. Boldognak lenni még ennél is jobb. Mindenki, aki eddig kételkedett, immár lépésről lépésre bizonyítva láthatja, hogy boldognak lenni vitathatatlanul jobb, mint halottnak.

Ha az élet titok, a halál nem az. Ha az élet kérdőjel, a halál pont. Ha az élet minden, a halál semmi. Ha az élet élet, a halál halál.

Kommentár nélkül ideiktatok az antikvitás patinájával bevont két római megfontolást. „Ha a kényszerhelyzet még megengedi, nézz a szelíd halál után; ha több lehetőség van kezed ügyében, tarts választást és mérlegeld, melyik tesz leginkább szabaddá.” (Seneca) „Ha az ember már kezd újra gyermekké válni, és már csak arra képes, hogy lélegezzék, emésszen, képzetei és gerjedelmei legyenek; ha önma-

gát kiszolgálni, mindenkori kötelességeit teljesíteni, benyomásait rendezni és mérlegelni már nem tudja, akkor itt az ideje, hogy az élettől megváljunk, mert nemcsak mi közeledünk egyre jobban a halálhoz, hanem azért is, mert az ész, értelem már a halál előtt megtagadja szolgálatait tőlünk.” (Marcus Aurelius)

A visszafogottság a halála. Még elesettségével is kérkedik.

Fájdalma kétségbevonhatatlanul őszinte és mély. Saját életét gyászolja.

Kész biológiai csoda volt, meg minden. Mégis meghalt.

A narcisztikus ízléstelenség minősített formája az ötven, száz és még több éve halott híresség sírjánál, olykor szinte a sírján készített szelfi.

A szelfik és a sírkövek kultuszának közös oka. A legtöbb ember számára a halhatatlanság kizárólagos lehetőségét kínálják.

Végzetes helycsere: életfélelem és halálöröm.

Annyira félt a haláltól, hogy nem is gondolt rá.

A halál előtt változatlanul korlátlan lehetőségek nyílnak, mert mindig az örökévalóságban utazik.

Az ember része a nála nagyobb és/vagy tőle független természeti rendszernek, amelytől teljesen idegen a kérdés: mi az élet célja/értelme. A régi rómaiak is felismerték, hogy „a legjobb meg sem születni”, hiszen ekkor minden gondtól mentesülünk. De – nem feledhető – minden örömtől is. Ahogy nincs módunk csak az utóbbit megélni, nincs módunk meg sem születni. „De ki az, aki közülünk ezt megengedheti magának?” – kérdezte állítólag Alfred Polgar.

A nyolcvankét éves Gide temetésén így fakadt ki az alig fiatalabb Léautaud: „Az ember itt van, aztán egyszer csak szó nélkül távozik. Szavamra, ez örület! Inkább világra se jönnék, ha úgyis el kell mennem innen. Ebből én nem kértem.” Amiből azonban mégsem következik eleve az elutasítás. Eljátszok a többszörösen lehetetlen valóra válásával. Mai ismereteim alapján tőlem függött volna, hogy annak idején megszülessek, ugyanolyan csecsemőként, mint történt: minden utóbb szerzett ismeret híján. Habozás és lelkesedés nélkül inkább világra jövetel, mint ellenkezője mellett döntöttem volna. Hiába a halál természetes elkerülhetetlensége és ebben az értelemben nemhogy örült, de rettenetesen normális mivolta. Ahogy azonban a bele nem törődés kínjait túlvilági élet és más képtelenségek kitalálása enyhítheti, miért ne jöhetne szóba az örület?

Összegzésül: szép volt, csúnya volt, jó volt, rossz volt. Élet volt.

Az új megismerése-átélése lebilincsel, elvégre a kíváncsiság a szakmám. Mégis félek, halálom nem lesz könnyebb attól, hogy ilyent még egyáltalán nem csináltam.

Amikor megszülettem, én még nem voltam jelen. Nem szeretném, hogy mire eljön a halálom, én már nem lehetnék jelen.

A kezdet és vég adott. A kérdés, amire sajátos választ adhatunk, hogyan jutunk el oda.

Halál után pótolhatatlan a hiányod – magadnak.

Hosszú ideje többféle kisebbségen belül törpe kisebbségként élek. Nem csoda, hogy gondterhelten nézek a jövőmbe. A holtak nyomasztó többségben vannak az élők-höz képest. Aggódok, ilyen öregem hogy tudom majd az új helyzetemet megszokni.

Ígérem, hogy halálom után minden tekintetben teljesen visszafogom magam.

Írok, mert jobbat nem tudok tenni. Úgy szeretnék valami jót írni a halálról!